

ANDRÉ SWANSTRÖM

Eric Fock – ett liv bland nazister, bohemer och artister

Eric Fock (1916–1973) var en finländsk friherre och konsthandlare som vid unga år blev politiskt engagerad inom den finländska och nordiska nazismen. Han var med om att värva frivilliga till den finländska SS-bataljonen, och han hade ett vidsträckt kontaktnät bland ideologiska meningsfränder i Sverige och Norge. Syftet med denna undersökning är att utreda Focks politiska verksamhet. Vilka faktorer ledde till hans politiska engagemang och hurdan var hans roll som förmedlande länk i nordiska nazistiska sammanhang?

Focks namn skymtar några enstaka gånger fram i tidigare forskning. Han nämns bland annat av Henrik Ekberg i den första doktorsavhandlingen som behandlar den finländska nazismen.¹ Även Henrik Meinander nämner Fock i förbigående i sin undersökning om Aktiva Studentförbundet.² Inom den nyare forskningen nämns Fock av Nathaniël D. B. Kunkeler³, som har studerat Finlands och de svenska krigsfrivilligas roll i den svenska fascismens tankevärld, och av Kai-Henrik Tiiainen som har studerat Focks journalistiska verksamhet i en avhandling pro gradu.⁴ Eric Fock hade stora planer för politiskt ledar-

-
1. Henrik Ekberg, *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944* (Helsingfors 1991), s. 172, 271.
 2. Henrik Meinander, 'Aktiva Studentförbundet. En högerradikal sammanslutning 1931–1945', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 64 (1989), s. 308, 331. Enligt den av Meinander publicerade medlemsförteckningen hade Fock betalat medlemsavgift i Aktiva Studentförbundet för åren 1937 och 1938. Han arbetade även på tidningen *Svensk Botten* som stod Aktiva Studentförbundet nära. Meinander anger att inalles 173 medlemmar i Aktiva Studentförbundet kan identifieras med säkerhet.
 3. Nathaniël D. B. Kunkeler, 'Finland and military volunteers in the Swedish fascist imaginary, 1809–1944', *The Historical Journal* 66 (2023:4), s. 795–817, <https://doi.org/10.1017/S0018246X23000183>.
 4. Kai-Henrik Tiiainen, *Bolševistista raakalaisuutta, venäläistä perivihollisuutta ja ukrainalaista itsenäisyyspyrkimystä. Neuvostoliiton kuva Svensk Botten-lehdessä 1941–1943*, Avhandling pro gradu, Helsingfors universitet 2016.

skap, men hans ambitioner uppfylldes inte. Trots det var hans insats av betydelse för den nordiska nazismen och hans gärning är värd att undersökas närmare.

Undersökningens källmaterial består av Säpos personakt om Fock och finska statliga polisens handlingar som berör honom. Dessutom utnyttjas tidningsartiklar skrivna av Fock samt brev som förvaras vid handskriftssamlingen vid Åbo Akademis bibliotek.

Politiskt uppvaknande

Eric Fock föddes den 3 maj 1916 i Helsingfors. Hans far var friherre Oskar Fock, ingenjör och teknisk chef för aktiebolaget Huber samt ordförande för Tekniska Föreningen i Finland. Eric var Oskar och Gundel Focks äldsta barn. Senare utökades familjen med två flickor, Marianne (f. 1918) och Britt-Sofie (f. 1927). Familjen ägde gårdarna Böle-Kvarnbacka och Gundels i Kyrkslätt nära Helsingfors.⁵ Genom sin familjebakgrund hade Eric Fock utåt sett goda förutsättningar att lyckas i livet. Det fanns dock någonting i hans uppväxt som var annorlunda: han var klen och sjuklig och verkade inte hitta sin plats bland jämnåriga pojkar. Eric började intressera sig för politik redan tidigt. Då ålderskamraterna ännu höll på med lekar och pojkstreck började den trettonårige Eric besöka riksdagen ett par gånger i veckan för att närvara vid dess sammanträden. Året var 1929, Finlands politik gick in i en turbulent fas med tilltagande högerextrem mobilisering och Fock blev snart en anhängare av Lapporörelsen. Hur kom det sig att en trettonåring fattade ett så brinnande intresse för politik? Själv tyckte Fock att orsaken var att han på grund av sjuklighet inte kunde delta i sport och andra fysiska aktiviteter som andra gossar. Fock berättade senare själv om sin barndom:

Under min barndom hade jag varit svårt sjuk i ledgångsreumatism, vilket gjorde mig till kronvrak. Jag fick inte syssla med idrott som andra pojkar. Detta skapade vissa komplex och i sammanfattning med mitt intresse för historia ledde de till att min aktivitet i och med pubertetsåren inriktades på politiken. Jag kunde icke göra själv allt jag ville, men jag ville skapa de bästa möjliga förutsättningar därför för andra. Jag trodde att nazismen med dess betonande av idrott och fysisk kondition, av disciplin och offervilja var den rätta medicinen.⁶

5. Tor Carpelan, *Finlands ridderskaps och adels kalender 1941* (Helsingfors 1940), s. 132.

6. Erik Focks redogörelse för sin politiska verksamhet i Sverige och Finland 23.2.1946, SÄPO P633, Säkerhetspolisens (SÄPO) arkiv, Sveriges riksarkiv (SRA), Stockholm.

Fock engagerade sig för Lapporörelsen och deltog i debatter som fördes inom Nya svenska samskolans gymnasistförening i Helsingfors. Av avgörande betydelse för honom blev bekantskapen med den finlandssvenska nazismens förgrundsgestalt, amiral Hjalmar von Bonsdorff. Senare uppgav Fock att han blev smickrad av amiralens intresse för hans person och att han upplevde att han via amiralen ”kom i tillfälle att läppja på den stora spännande politikens bägare”.⁷

Amiral von Bonsdorff hade förtroendeuppdrag i rikssvenska högerextrema organisationer. Det var sannolikt via amiralens kontakter som den unge Eric blev aktiv även inom den svenska nazismen. Fock började skriva artiklar i den rikssvenska nazistiska tidningen *Vår Kamp*. Den första artikeln utkom den 1 juli 1932 och handlade om de politiska förhållandena i Finland. I januari 1933 skrev han en artikel om ”det nystartade nationalsocialistiska partiet i Finland”.⁸ Med dessa artiklar gjorde Fock sin första insats som förbindelselänk mellan de nazistiska rörelserna i Finland och Sverige. På hösten 1932 anslöt sig Fock till Fosterländska folkpartiet i Finland. Han blev utsedd till ungdomsrepresentant i partiets centralstyrelse på rekommendation av amiral von Bonsdorff. När partiet 1933 gick samman med Fosterländska folk-rörelsen (Isänmaallinen kansanliike, IKL) stannade Fock kvar som hedersmedlem. Hans engagemang för den nordiska nazismen förde med sig erbjudanden om medlemskap i flera organisationer: år 1932 ville Furugårds nationalsocialistiska parti i Sverige ha honom som medlem, men Fock sade sig ha tackat nej. Kring 1935 blev han hedersmedlem i Fedrelandslagets ungdomsfylking i Norge. Följande år erbjöd Lindholms Nationalsocialistiska arbetarparti i Sverige medlemskap. Återigen tackade Fock nej, men blev i stället medlem i partiets ungdomsorganisation Nordisk Ungdom (NU).⁹

Focks vurm för nazismen hade kanske någonting att göra med det som den norske filosofen Harald Ofstad kallar förakt för svaghet. Enligt Ofstad drog nazismen till sig människor som identifierade sig

7. Ibid.

8. Sammandrag angående Eric Fock, SÄPO P633, SÄPO:s arkiv, SRA. Focks övriga artiklar i *Vår Kamp* publicerades 15.8.1932, 1.9.1932 och 15.10.1932.

9. Förhörsprotokoll 5.7.1940, Stockholms kriminalavdelnings 6:e rotel, SÄPO P633, SÄPO:s arkiv, SRA. Fock kanske bagatelliserade sitt nazistiska engagemang vid detta förhör.

med makt och föraktade svaghet.¹⁰ Fock hade enligt egen utsago svårt att relatera till sin egen fysiska svaghet. Hans svar på de personliga fysiska tillkortakommandena var ett bejakande av den makt och fysiska styrka som han såg manifesteras i nazismen. Detta påminner om en annan finländsk nazist, den blivande SS-mannen Tauno Aarnis, uppväxt. Som skolpojke upplevde Aarni att han var underlägsen övriga pojkar. Han hamnade utanför pojkarnas gemenskap och umgicks med flickor. Aarni anammade antisemitiska intryck redan under skoltiden i Helsingfors och som universitetsstuderande drogs han med i en höger-radikal umgängeskrets. Nazismen och Waffen-SS erbjöd honom den manliga gemenskap som han inte hade unnats i skolan, och nazismen kompenserade de mindervärdeskomplex som han tidigare hade lidit av.¹¹

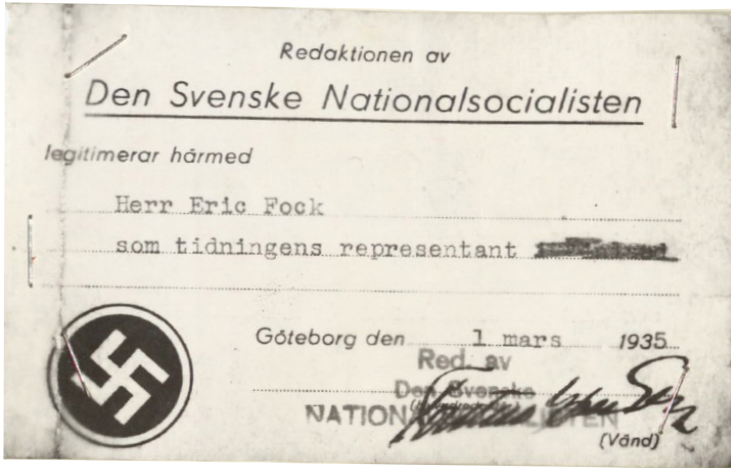
För Fock var antisemitismen någonting självklart positivt. I en artikel från januari 1935 i *Den Svenske Nationalsocialisten* redogjorde han för rikssvenska läsare för de framsteg som nazismen enligt hans mening gjorde i Finland. Fock menade att ”den målmedvetna antisemitismen vunnit en hittills oanad utbredning”. Som exempel citerade han bland annat friherrinnan Ruth Muncks utsaga om att inga judinnor antogs som medlemmar i den kvinnliga försvarsorganisationen Lotta Svärd. För sina rikssvenska läsare ville Fock understryka att kampen mot frimureri och judendom var ett livsvillkor – det handlade enligt honom om ”en modig strävan att bespara Sverige skammen att vara det sista land som tillåter frimureriets överklass-komintern och judendomens utsugningspolitik”.¹²

Pingsthelgen 1935 tillbringade Fock i Stockholm, där han deltog som inbjuden talare på det av Sven Olov Lindholm ledda National-socialistiska arbetarpartiets årsting. I ett brev till poeten Örnulf Tigerstedt, som kan beskrivas som den finländska nazismens litterära förgrundsgestalt, berättade han om sina upplevelser vid årstinget – om 2 000 hängivna deltagare, ”ypperlig kampstämning” och ”klanderfri organisation”. Fock ansåg att de svenska nazisterna var vida överlägsna

10. Harald Ofstad, *Vårt förakt för svaghet* (Stockholm 1987), s. 34–47.

11. André Swanström, ’Suomalaiset SS-miehet ja aseveljeys’, *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 21 (2021:2), <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.101557>.

12. ’Finland vaknar. Frimureri och judendom få hårda angrepp’. Från vår korrespondent. Tidningsurklipp ur *Den Svenske Nationalsocialisten* 12.1.1935, SÄPO P633, SÄPO:s arkiv, SRA.

Fock bidrog aktivt med artiklar till Den Svenske Nationalsocialisten och Stormfacklan (Nordisk Ungdoms tidning). Han kunde stoltsera med ett legitimationskort som bevisade att han var representant för Den Svenske Nationalsocialisten. Kortet är utfärdat i mars 1935. Foto: Riksarkivet.

de av Arvi Kalsta ledda finska nazisterna och uppgav att han ingenstans hade träffat så många ”sympatiska, rejäla människor.” [U]tan att på något vis förfalla till smicker eller överdrift”, ville han också delge Tigerstedt att denne var den vida populäraste skalden bland de svenska nazisterna. Fock hade berättat för dessa att det var fritt fram att publicera Tigerstedts skrifter i deras tidningar, en nyhet som svenskarna tog emot med så stor förtjusning att de knappt trodde att det kunde vara sant.¹³

Det är uppenbart att lindholmarna lyckades iscensätta ett spektakulärt årsting. Deltagare kom med bussar och lastbilar från hela Sverige. Partiet hade nyligen flyttat sitt högkvarter från Göteborg till Stockholm, och anhängarbasen i huvudstaden tilltog kraftigt. Marscherna på öppen gata, uniformer, banér och militäriskt beteende underströk den styrka partiet ville visa upp. Sveatinget 1935 kom enligt Kunkeler att sätta tonen för hela resten av 1930-talet.¹⁴

13. Eric Fock till Örnulf Tigerstedt 12.6.1935, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek, Åbo.

14. Nathaniël D. B. Kunkeler, *Making Fascism in Sweden and the Netherlands. Myth-Creation and Respectability, 1931–40* (London 2021), s. 133–142.

Våren 1935 blev Fock student. Gymnasietiden i Nya svenska samskolan i Helsingfors hade varit en period av politiskt sökande, och Fock verkade ha funnit sin plats bland de svenska nazisterna. Det svenska och Sverige var den primära inspirationskällan för honom. Fock deltog i Nordisk Ungdoms läger i juni 1935 och höll där även ett tal.¹⁵ Hösten 1935 inledde han sina studier i juridik vid Helsingfors universitet.

Som student var Fock aktiv i Nylands nation, men han hade fortfarande även kontakt med Finlands Svenska Skolungdomsförbund, där han aktivt förespråkade nazistiska ideal. Fock ivrade även bland annat för nyhedendom.¹⁶ Skolungdomsförbundets tidning *Svensk Ungdom* refererade i september 1935 en verbal sammandrabbning mellan Eric Fock och Boris Björn Schur på ett diskussionsmöte där Schur höll ett tal om demokratins kris. Thomas Warburton, som själv beskrev Schurs tal som utmärkt, fortsatte med att behandla ”rasfrågan i kulturen”. Warburton talade för tolerans, människovärde och lika behandling för alla oberoende av härkomst, men fick ringa medhåll. Enligt rapporten i *Svensk Ungdom* uttalade sig de flesta närvarande, med Fock i spetsen, för en ”strängt genomförd raspolitik”.¹⁷ Det brutala i uttalandet underströks av att Boris Björn Schur var jude. Både Schur och Fock skulle senare engagera sig som professionella journalister, Schur som liberal skribent i *Hufvudstadsbladet* och *Svenska Pressen*, Fock som nazistisk skribent i *Svensk Botten*.

I Focks intellektuella utveckling löpte en konstnärlig ådra parallellt med det politiska engagemanget. Han var bland annat mycket angelägen att få träffa sin nationstida kamrat Ole Torvalds, som han brevväxlade med och i ett brev sommaren 1936 titulerade ”skaldebroder”. Fock bad enträget att Torvalds skulle komma och hälsa på honom i Porkala i Kyrkslätt.¹⁸ Vid den tidpunkten hade varken Fock eller Torvalds inlett någon egentlig litterär karriär. Torvalds första diktsamling, *Vi sjunger inte för dem*, gavs ut tre år senare, medan Fock aldrig blev någon publicerad lyriker.

15. Sammandrag ang. Eric Fock, SÄPO P633, SÄPO:s arkiv, SRA.

16. *Svensk Ungdom* 15.2.1935; 15.3.1935; 15.4.1935.

17. *Svensk Ungdom* 15.9.1935.

18. Eric Fock till Ole Torvalds 12.7.1936 och 21.7.1936, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

I Torvalds bakgrund fanns faktorer som kunde ha fört honom i samma ideologiska riktning som Fock. Torvalds adoptivfar var T. T. Karanko, som räknas bland det tidiga 1900-talets främsta antisemiter i Finland.¹⁹ Torvalds hade dock ett mycket ansträngt förhållande till adoptivfadern.²⁰ Torvalds och Focks vägar gick åt skilda håll. År 1941 översatte Torvalds den tyske juden Kurt Baschwitzs verk *Du und die Masse* (Massan och du) till svenska. Boken kritiserade nazismens manipulativa bruk av masspsykologi, och med omslagets vita text med svart skugga på röd botten utgjorde den även visuellt en direkt antites till Schildts svenska utgåva av Hitlers *Mein Kampf* som utkom samma år. Torvalds följande diktsamlingar publicerades 1942 och 1944 av Bonniers, ett förlag som Fock idogt gisslade.

Språkstriden mellan finsk- och svenskspråkiga samt de finländska nazistiska organisationernas avoga inställning till Sverige och det svenska språket bidrog till att Fock under sin studietid började vantrivas i sitt hemland. Han kunde känna sympati för det finska Finland och dess kultur, men de var i grund och botten främmande för honom. Fock kände sig svensk, och den svenska kulturen genomsyrade hela hans tillvaro. Familjen erbjöd en möjlighet att kombinera genealogiska och historiska intressen för att kunna bo i Sverige; Eric fick fritt följa sina intressen och familjen bekostade hans uppehälle i Sverige. Focks sinnesstämning var närmast extatisk: ”Jag tror inte någon svensk pojke kunde känna större gripenhet än jag, då jag första gången besökte Riddarholmskyrkan, Uppsaladomen, Gripsholm etc.”²¹ Flyttens formella orsak 1937 var genealogiska efterforskningar, men en minst lika viktig orsak var att han i verkligheten ägnade sig åt politisk verksamhet inom den svenska nazismen. De intensiva känslorna för släktens och Sveriges historia vävdes samman med det politiska engagemanget för nazismen. Fock var den finlandssvenska aristokraten med en personlig mission: att viga sitt liv för det svenska folkets storhet i nazismens tecken.

-
19. Om Karanko, se Oula Silvennoinen, 'For freedom and justice? The Vasara circle as a conduit of conspiracist antisemitism in inter-war Finland', *Nordisk Judaistik* 35 (2024:1), s. 58–60, 63, 67–68, <https://doi.org/10.30752/nj.142241>.
 20. Karanko ondgjorde sig över att Torvalds officiellt ville bli av med adoptivfaderns efternamn. Han uppgav sig vara redo att säga upp adoptionen, annars skulle han inte gå med på att Ole ändrade efternamn. Toivo Tuomas Karanko till Ole Torvalds 11.3.1935, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.
 21. Erik Focks redogörelse för sin politiska verksamhet i Sverige och Finland 23.2.1946, SÄPO P633, SÄPO:s arkiv, SRA.

Fock bodde i Sverige 1937–1938 och vistades både i Stockholm och i Göteborg. Han fungerade som en förmedlande länk mellan de finska och svenska nazisterna. Som en manifestation av samarbetet mellan den rikssvenska och finlandssvenska extremhögern bjöds Alf Meyerhöffer, riksdagsman, militär och en av de drivande krafterna i Sveriges Nationella Förbund, till Helsingfors av Aktiva Studentförbundet. Sveriges Nationella Förbund närmade sig i sin tur Bertel Appelberg, Aktiva Studentförbundets ledare, för att bjuda in Örnulf Tigerstedt till en samnordisk nazistisk tillställning i Stockholm.²² Fock var själv medlem i Aktiva Studentförbundet och han stod personligen i kontakt med Tigerstedt. Fock skrev till Tigerstedt om sin stora beundran för de svenska nazisterna. Han menade att dessa hade utmärkta ledare och att de hade blivit av med dilettanter och lycksökare, vilka tidigare hade varit talrika. Vidare menade han att ”vulgärantisemitismen och skrännazismen, tyskeriet och de osvenska sederna” i rask takt höll på att försvinna.²³ Vad han avsåg med vulgärantisemitism förblir en gåta. Kanske menade han någonting i stil med överdrivna antisemitiska karikatyrer som ingick i de tyska nazisternas veckotidning *Der Stürmer*. Antisemitismen kvarstod dock som en viktig komponent i Focks politiska åskådning.

Det genealogiska arbetet fullbordades inte, vilket kan ses som föga överraskande med tanke på att en stor del av Focks tid gick åt till politiken. Vid sidan av Fock framträdde även andra finlandssvenskar på den rikssvenska nazistiska scenen. Hjalmar von Bonsdorff var med i styrelsen för Sällskapet För Svensk Fostran, en stödorganisation för Nordisk Ungdom. Även Fock satt med i styrelsen. Samfundet Manhem, som

-
22. Thure Grafström/Sveriges Nationella förbund till Bertel Appelberg 12.1.1936, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek; Alf Meyerhöffer till Bertel Appelberg 22.5.1936, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek; Alf Meyerhöffer till Örnulf Tigerstedt 22.5.1936, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek. Meyerhöffers Finlandsbesök rapporterades i *Helsingin Sanomat* 16.5.1936, *Hufvudstadsbladet* 16.5.1936 och *Uusi Suomi* 16.5.1936 samt 17.5.1936. Förutom Aktiva Studentförbundet var även den finskspråkiga organisationen Itsenäisyden Liitto med om att bjuda in Meyerhöffer. IKL:s organ *Ajan Suunta* fällde 17.5.1936 ett beskt omdöme om Meyerhöffer ur ett språkpolitiskt perspektiv, i övrigt var pressens rapportering positiv. Det noterades även att president Pehr Evind Svinhufvud hade närvarat. Meyerhöffer framställdes som en högerman med engagemang för försvaret, men inte som en nazist.
 23. Eric Fock till Örnulf Tigerstedt 13.7.1937, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

har betecknats som ett samarbetsforum för svenska nazister av olika schatteringar, bjöd in både Gunnar Lindqvist och Örnulf Tigerstedt som talare till sina möten.²⁴ Att Fock och von Bonsdorff satt i samma styrelse kan ses som ett tecken på att amiralen eventuellt hade hjälpt den unge friherren att knyta kontakter i Sverige. Fock lärde sig dock snabbt att stå på egna ben, och etablerade sig som en faktor att räkna med inom den svenska nazismen.

Fock såg sig som en blivande yrkespolitiker, trots att han medgav att titeln inte hade någon god klang. Som yrkespolitiker trodde han sig kunna vara till största nytta för fäderneslandet och Skandinavien, som han uttryckte saken. Fock beundrade de svenska nazisterna och kände sig glad över att bli accepterad bland dem. Ledarskapsutbildningen som han deltog i var enligt hans egen utsago förstklassig, men skulle ta lång tid. Han hoppades bli ”någotsånär mogen och balanserad” efter ”barndomens politiska halv- och helfiaskon”.²⁵ De svenska nazisterna höll på att skapa en ny blodsadel som förhöll sig skeptiskt till begreppet ”själens adel”, som också enligt Fock var ”stilvidrigt” och ett uttryck för vad han kallade för biologisk pacifism.²⁶ Fock betonade handlingskraft och hänsynslöshet, det skulle vara brutal handling i stället för tomma fraser. Till Tigerstedt skrev han från Göteborg, på Nordisk Ungdoms brevpapper, att han hade uppnått en formell position i organisationen – han hörde till staben i Nordisk Ungdoms högkvarter.²⁷

Äktfinsk politik var inte ett hinder då Fock rapporterade om svensk politik i IKL:s tidningspress. Partiorganet *Ajan Suunta* meddelade den 15 maj 1937 att Fock hade talat vid ett nationalsocialistiskt studentmöte i Stockholm. I talet hade han behandlat de finländska studenternas politiska verksamhet med särskild betoning på AKS. Fock var med om att utforma omfattande planer på samarbete mellan nazistiska ungdomsorganisationer i Sverige, Finland, Norge och Danmark.

De nazistiska ungdomsorganisationerna försökte visa att de var relevanta aktörer genom att engagera sig i konspiratoriska, våldsamma

24. Holger Carlsson, *Nazismen i Sverige. Ett varningsord*. Sjätte upplagan (Stockholm 1942), s. 119–120, 152–153.

25. Eric Fock till Örnulf Tigerstedt 27.7.1937, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

26. *Ibid.*

27. Avskrift: MAKT Skolnings- och orderorgan för Nordisk Ungdom, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

och revolutionära sammanhang. IKL:s ungdomsorganisation Sinimustat (De blåsvarta) deltog aktivt i de estniska fascisternas kupp försök 1935. I Sverige gjorde Nationell Ungdom ett inbrott hos Clarté, en vänsterinriktad fredsrörelse som utförde energiskt antifascistiskt arbete. Fock misstänktes ha varit med om inbrottet, men avgörande bevismaterial mot honom saknades.²⁸ Inbrottet resulterade i att Clartés medlemsmatrikel samt namnlistor på judiska och antifascistiska flyktingar kom i NU:s händer. NU vidarebefordrade materialet till Tyskland. Precis som Sinimustats aktion i Estland ledde till ett debacle, blev Clarté-inbrottet ett debacle för Nordisk Ungdom. Ledaren Arne Clementsson uteslöts ur organisationen, och även Fock fick sparken från sina ledaruppdrag. Fock uteslöts den 10 januari 1939.²⁹ Clementsson och Fock hörde till rörelsens inre krets som Tobias Hübinette har beskrivit som fanatisk, våldsam och sektlik. Efter Clementsson var det partiledaren Lindholm som tog direkt ansvar för ungdomsorganisationen. NU:s högkvarter meddelade samma dag som avskedandena skedde att NU i fortsättningen skulle vara en självständig organisation, ”befriad från varje förmyndarskap av ett politiskt parti”. Clementsson, Fock och högkvarterets övriga medlemmar meddelade att de inte såg NU som ett självändamål eller en evig ungdomsrörelse utan som ”en början till en svensk pånyttfödelse genom en stor fosterländsk folk rörelse”.³⁰

Trots dessa grandiosa ord blev det för Focks del aktuellt att byta land: han reste till Italien där han kunde knyta vidare kontakter och leva livet som internationell fascist. Han återkom från Italien i början av mars 1939. Fock hade redan tidigare haft kontakt med Italien. Den italienska legationen i Stockholm skickade i april 1938 material till honom om den italienska fascistiska ungdomsrörelsen, som han kunde använda i NU:s verksamhet.³¹ På detta sätt fungerade Fock som en förmedlande länk mellan NU och de italienska fascisterna. När han återvände till Sverige var han igen föremål för polisens spaning.³²

28. Avskrift angående Arne Clementsson, P1024/72, och förhörprotokoll med Eric Fock 8.7.1940, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA. Om Clartéinbrottet, se Heléne Lööv, *Nazismen i Sverige 1924–1979* (Stockholm 2004), s. 34–36.

29. Sammandrag angående Eric Fock, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

30. Brev från NU:s högkvarter till ledarna i NU 10.1.1939, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

31. Brev från italienska legationen i Stockholm till Eric Fock 14.4.1934, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

32. PM 10.3.1939, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

Hösten 1939 fortsatte Fock sina studier vid Helsingfors universitet och bytte studieinriktning från juridik till historia. Studierna var dock hela tiden på sin höjd en distraktion från Focks egentliga intresse, det vill säga politiken. Han hade i tankarna att starta en nazistisk ungdomsrörelse i stil med NU i Finland. Även andra faktorer bidrog till en viss rastlöshet, till exempel att hans fästmö bodde i Sverige. Fock hade träffat den tre år yngre Ulla Stenman redan kring år 1935. Deras tonårsromans blev med åren stadgad och seriös. Ullas far var hovintendenten och konsthandlaren Gösta Stenman, som ursprungligen kom från Finland och fortfarande var aktiv inom landets konstliv. Till Stenmans förtjänster räknas bland annat att han ”upptäckte” Helene Schjerfbeck. Det var med Stenman som ledsagare och promotor som Schjerfbeck blev ett etablerat namn inom den europeiska konsten.³³ Ulla Stenmans politiska sympatier låg snarare på vänsterhåll, men detta hindrade inte en fördjupning av förhållandet.

Molotov–Ribbentrop-pakten i augusti 1939 kom som en chock för både finländska och svenska nazister. Då Lindholms nazister hade betonat det ”rent svenska” och förkastat ”tyskeriet” kan detta ha varit en förmildrande omständighet som hjälpte Fock att hantera situationen. De svenska nazisterna hade markerat en viss distans i förhållande till de tyska nazisterna, vilket kanske gjorde det upplevda sveket lättare att hantera. Vinterkriget innebar för Focks del att han blev inkallad till armén, men vid en medicinsk undersökning konstaterades det att han var oduglig för militärtjänst.

Källorna berättar inte mycket om Focks tillvaro under vinterkriget. Tyskland och Finland närmade sig varandra efter kriget då Hitler beslöt att inkludera Finland i planerna för Operation Barbarossa. De deprimerade finländska nazisterna började vädra morgonluft. Detta gällde även Fock vars engagemang åter tog fart. Han gjorde ett trevande försök som journalist i tidningen *Ny Tid*, som utkom endast i form av ett provnummer i september 1940 med Fock som chefredaktör och nazistledaren Teo Snellmans hustru Elsa Snellman som andra redaktör. Till provnumrets skribenter hörde svensken Gunnar Prawitz, som var juris doktor och medlem i partiledningen i Lindholms svenska nazistparti.³⁴

33. Lena Holger, 'Gösta H. Stenman', *Svenskt biografiskt lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=20142> (hämtad 15.8.2024).

34. Ekberg, *Führerns trogna följeslagare*, s. 172; *Ny Tid*, provnummer 1, september 1940.

Ett försök till konkret nazistisk mobilisering på gatorna i Helsingfors var bildandet av en nazistisk ungdomsgrupp som bar Focks namn. ”Focks grupp” samlades i en lokal på Norra kajen. Författaren och kulturjournalisten Lars Hamberg nämner denna grupp i en artikel som publicerades år 1987 i *Vasabladet* under rubriken ”En aktiv students bekännelser”. Hamberg var medlem i Aktiva Studentförbundet och kom på så vis i kontakt med Fock. Han beundrade förbundets ledargestalt, historikern Jarl Gallén, men såg inte Fock som en på samma sätt inspirerande och förebildlig personlighet. Hamberg erinrade sig att Fock hade hyrt en källarvåning på några rum i ett hus vid Norra kajen och undrade om den tyska ambassaden eventuellt bekostade hans verksamhet. I varje fall var det tydligt för honom att Fock hoppades ”bli en Finlands Quisling och kanske efter kriget någonting mera än så”. Fock kallade Hamberg och en vän till honom till en ”sits” i sitt källarkansli. Hamberg minns hur Fock

satt välbelyst av några punktlys bakom ett skrivbord och placerade oss som ”elever” på några stolar på andra sidan av bordet. Minns jag rätt var bakväggen behängd med Finlands karta (Storfinlands rentav?) och med en intensitet i det tal han höll för oss, som smått efterapade Hitlers, försökte han övertyga oss två om att tiden var kommen för oss att gå in i hans krets (parti?) som var framtidens och där vi om vi var aktiva lätt kunde erbjudas höga ledarposter i det kommande storriket Finland.³⁵

En annan person som minns Fock som ledare för en liten nazistisk stormtrupp är Holger Thesleff, som var med i Finlands svenska skolungdomsförbund och 1941 valdes till samkonventsordförande i Helsingfors. I en intervju i *Hufvudstadsbladet* år 2017 minns Thesleff ett möte med Fock, som bjöd honom på krog och förklarade för honom att finlandssvenskarna var arier. Thesleff sade att han till en början tog Fock på allvar, men blev varnad av sina föräldrar att finlandssvenskarna ”inte var ett dugg mera arier än någon annan”. Fock ville att Thesleff och Finlands svenska skolungdom inte skulle ha någonting att göra med det svenska skolungdomsförbundet, eftersom det leddes av en jude. Han lockade till sig unga pojkar som bildade en nazistisk trupp som marscherade omkring i Helsingfors och sjöng nazistiska sånger. Thesleff minns att Fock hade gott om pengar och bjöd på fina luncher och att även Bertel Appelberg, som var chef för Söderströms

35. Lars Hamberg, ’En aktiv students bekännelser’, *Vasabladet* 30.4.1987. Se även Ekberg, *Führerns trogna följeslagare*, s. 172.

förlag, närmade sig honom och Finlands svenska skolungdomsförbund. Appelberg förklarade att ”Fock vet vad han talar om” och att det var det sannolikt att ”Tredje riket var framtiden”. Han uppmanade Thesleff att lyssna på Fock och följa honom, men Thesleffs föräldrar var av annan åsikt.³⁶

Den finska statspolisen höll ett vakande öga över nazistiska partier och grupperingar. Focks grupp nämndes i samband med ett förhör av medlemmar i Suomen Kansallissosialistinen Työjärjestö (SKT) den 28 november 1940. De förhörda SKT-medlemmarna berättade att Fock samlade anhängare enbart bland svenskspråkiga och att hans grupp hade provocerat gräl med SKT, dock utan att det skulle ha lett till egentliga slagsmål.³⁷ Det anmärkningsvärda i sammanhanget var att Focks grupp var fientligt inställd till Teo Snellmans nazister trots att Snellman var den som finansierade Focks tidning och Snellmans hustru var Focks medarbetare och andra redaktör. Nedläggningen av *Ny Tid* direkt efter provnumret kom inte som någon överraskning. På grund av att Focks grupp trakasserade Snellmans anhängare var det uppenbart att han inte hade någon framtid i Snellmans tidning. Fock gav sig dock inte. Hans ambitioner som radikal journalist kröntes med framgång då han i juli 1941 började arbeta som redaktionssekreterare för *Svensk Botten*, en tidning som stod nära Aktiva Studentförbundet.

SS-värvare och inofficiell diplomat

På våren 1941 ledde närmandet mellan Finland och Tyskland till beslutet att rekrytera en frivillig finländsk SS-bataljon. Reichsführer-SS Heinrich Himmler fick klartecken från Hitler kring slutet av januari 1941, och SS började söka efter lämpliga samarbetsparter i Finland för att genomföra rekryteringen. Projektet hade inofficiellt stöd från den finska statens sida, men det skulle skötas i hemlighet eftersom Tyskland och Sovjetunionen formellt var bundna av den icke-aggressionspakt som de hade undertecknat den 23 augusti 1939. Den finska statsledningen delegerade projektet till den förutvarande säkerhetspolischefen Esko Rieki, som under vinterkriget hade skött mottagandet av svenska Finlands-

36. *Hufvudstadsbladet* 28.1.2017.

37. Förhørsprotokoll 28.11.1940, 3211 Vuoden 1944 välirauhan jälkeen lakkautetut järjestöt ja niiden mahdollinen jatko IX D–IX F, Valtiollisen poliisin II arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

frivilliga.³⁸ Riekki inledde SS-värvingen genom att skapa ett rikstäckande nätverk av värvare som kom från mer eller mindre höger-radikala kretsar med IKL som dominerande politiskt parti. SS var nogna med att få med så många nazister som möjligt, och tyskarna samarbetade gärna med lokala nazister. Det var så Eric Fock kom med i SS-värvingen.³⁹

Den 28 januari 1941 annonserade Aktiva Studentförbundet i *Hufvudstadsbladet* om en politisk informationskurs som förbundet skulle arrangera för sina yngre medlemmar. Annonsen verkade dock samtidigt vara riktad utåt, eftersom den uppgav ett telefonnummer som man kunde ringa till för närmare information. *Studentbladet* uppmärksammande kursen i sitt nummer den 15 februari. Som talare nämndes P. H. Norrmén, Jarl Gallén och T. G. Aminoff. Kursen handlade om in- och utrikespolitik, ideologi samt press- och propagandaverksamhet. Eric Fock var med om att arrangera kursen. En av deltagarna, den blivande SS-officeren Kaj Duncker, antecknade i sin dagbok att han hade pratat med Fock efter kursen och Duncker verkar ha blivit mycket imponerad och övertygad. Följaktligen gjorde han såsom Fock rådde honom och gick till ingenjörbyrå Ratas som fungerade som den hemliga rekryterings täckmantel och undertecknade sitt tvååriga tjänstgöringskontrakt med Waffen-SS den 23 april 1941.⁴⁰ Duncker var bland de tidigaste och ideologiskt mest övertygade rekryterna och samtidigt en av de ståndaktigaste: han kom att tjänstgöra vid SS-divisionen Wikings artilleri även efter att den finländska SS-bataljonen hemförlovades på sommaren 1943. Man kan inte med säkerhet säga hur många av de ca 1 200 frivilliga som rekryterades genom Eric Fock, men ett är säkert – Fock rekryterade med ett öppet nazistiskt budskap, inte enbart med vaga och flummiga patriotiska fraser.

Fock såg SS-värvingen som en början på någonting fenomenalt. Han skrev en artikel i *Svensk Botten* om uppkomsten av en tysk ”Neuadel”. I artikeln lovordade Fock SS och skrev att SS överlag rekryterade ett

38. Riekki befann sig i Torneå mellan december 1939 och mars 1940. Hans namnteckning å finska regeringens vägnar står på de flesta svenska frivilligas avtal. Några enstaka avtal antecknades av andra personer, men Riekki bar huvudansvaret. Se Palvelussopimukset 1939–1940, T-17259/12–21, Riksarkivet, Helsingfors.

39. Om SS-värvingen, se André Swanström, *Valkoisen uskon soturi. Jääkäri, pappi ja SS-mies Kalervo Kurkiala* (Jyväskylä 2022), s. 240–253.

40. Swanström, *Valkoisen uskon soturi*, s. 249.

”enastående urval av förstklassigt människomaterial”.⁴¹ SS skulle bilda en ny krigararistokrati, en blodets adel. Som representant för den traditionella aristokratin kunde Fock här se någonting som tilltalade honom personligen. Militära och aristokratiska traditioner skulle omformas till någonting som passade ihop med den nya epokens fascistiska ideal.

Efter SS-värvningens slutförande var Fock klar för nya och eventuellt ännu större uppdrag. På hösten 1941 reste han till Norge, efter att ha rådgjort med Finlands utrikesminister Rolf Witting som gav honom ett inofficiellt uppdrag: Fock skulle undersöka möjligheterna till samarbete mellan finska och norska ungdomsorganisationer.⁴² I bakgrunden verkade även scout- och ungdomsledaren Verner Louhivuori, som var med om att starta en europeisk fascistisk ungdomsorganisation. Initiativet till organisationen togs av Baldur von Schirach, Hitlerjugends ledare och NSDAP:s Gauleiter i Wien. I samband med Hitlerjugends vinterspel i Berlin och Garmisch-Partenkirchen i mars 1941 hade von Schirach diskuterat startandet av en paneuropeisk ungdomsorganisation.⁴³ Allt låg bäddat för en militaristisk ungdomsallians som formades i den transnationella fascismens tecken, och Louhivuori var nyckelpersonen i Finland.

Fock och Louhivuori hade varit i kontakt redan hösten 1940 och diskuterat startandet av en enhetlig ungdomsrörelse i Finland. Dessa tankar skulle uppenbarligen vidareutvecklas, och resan till Norge var ett led i denna process. Fock fick tydligen ett visst mått publicitet i Norge, där han höll offentliga föredrag och talade i norsk radio. På återresan blev han föremål för den svenska säkerhetspolisens intresse. Hans ankomst från Oslo till Stockholm den 6 september noterades av de svenska myndigheterna. Redan den 8 september begav sig Fock från Stockholm till Narvik. Denna resa var tydligen illegal och Fock nekade i förhör efter kriget att han skulle ha företagit en sådan resa.⁴⁴

41. *Svensk Botten* 6.8.1941.

42. Polisen i Stockholm: rapport om Fock 5.3.1946 och förhörprotokoll med Fock 1.3.1946, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

43. Oliver Rathkolb, *Baldur von Schirach. Nazi Leader and Head of the Hitler Youth* (Barnsley 2022), s. 111–112. Louhivuori var med på ungdomskongressen i Wien 14–18.9.1942 då föreningen grundades. Tillställningen ägde rum i NSDAP:s Gauhaus. För von Schirach handlade det om att grunda en paneuropeisk version av Hitlerjugend. Louhivuori talade vid kongressen om krigets bistra realiteter och om vapenbrödraskap som befästes genom blod.

44. PM till P633 10.9.1941, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

På våren 1942 reste Fock igen till Norge, denna gång på uppdrag av utrikesminister Witting och kommunikationsminister Vilho Annala (IKL). När Fock efter kriget förhörde av den svenska polisen uppgav han att ministrarna gett honom i uppdrag att utreda huruvida den norska regimen åtnjöt folkets förtroende.⁴⁵ Fock stannade en månad i Norge och höll igen föredrag som sändes i radio. Besöket i Norge på våren 1942 väcker flera frågor: Vad var Focks egentliga uppdrag? Talade han sanning då han förhörde av svensk polis efter kriget? Kan vi lita på källorna som berör besöket? Utöver Focks egen redogörelse vid förhöret har vi en annan källa som handlar om hans vistelse i Norge. Den ingår i en lång skrivelse som den svenske sångaren, kompositören, nazisten och äventyraren Johnny Bode lämnade in till den finska statspolisen år 1947. Skrivelsen, med titeln ”Anteckningar beträffande olika politiska förhållande gällande Sverige under tiden I September 1939 till September 1945”, innehåller en rad avslöjanden om politiska och militära hemligheter. Ett av avslöjandena gällde Fock som Bode i skrivelsen omnämner med följande ord:

Jag har sammanträffat med Fock i Oslo 1942, så han var där uteslutande för att möta S.S. Sturmbannführer Eichman, vilken var i Norge för att lägga upp judeutrotningen. Vid en animerad middag på S.S. Casino så kom det fram att Focks ärende var att få Eichman att trycka på minister Rosenberg i Berlin, så att tyska riksregeringen ingrep mot de finska judarna via demarche i Finland. Det skulle ordnas med attentat mot krigsmakten, vilket skulle ledas till judarna. Skulle finska regeringen trots allt inte gå med på detta, så var meningen att Waffen-SS finska officerer / Ett mycket stort antal och lustigt nog mestadels purfinnar, som ej talade svenska / skulle organisera direkt utrotning i bästa Lappostil med privata bortförningar till tyska läger och utrotning.⁴⁶

Bode nämnde att Eichmann vid samma tid även träffade de svenska nazistledarna Lindholm och Engdahl som illegalt var i Oslo. Eichmann och de svenska nazisterna talade enligt Bode om att ”genomföra en del attentat mot de stora finansjudarna” i Sverige. Enligt Bode var Eichmann mycket nöjd med kvällen och betalade notan för hela natten.

45. Polisen i Stockholm: rapport om Fock 5.3.1946 och förhörprotokoll med Fock 1.3.1946, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

46. Översättningen till finska av Bodes skrivelse har titeln ”Ruotsia ajalla 1.9.39–9.5.45 koskevia erilaisia poliittisia muistiinpanoja” (originalets titel: Anteckningar beträffande olika politiska förhållande gällande Sverige under tiden I September 1939 till September 1945, YH 1978/25.11.47), Henkilömappi 11496 Johnny Bode, Valtiollisen poliisin I arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

Bodes uppgifter har år 1985 behandlats av Hannu Rautkallio som dock verkar ha missat flera viktiga poänger. Han skriver om den finskspråkiga översättningen av Bodes skrivelse att den sannolikt var sammanställd år 1947 och att den hade att göra med Tauno Heliaras resa till Sverige den 24 augusti 1941. Heliara var i den finska statspolisens tjänst, men Rautkallio anför inga bevis för skrivelsens koppling till Heliara. Rautkallio skriver vidare om de finländska nazisternas strävan att få Adolf Eichmann att påverka riksministern för de ockuperade områdena i öst, Alfred Rosenberg, för att denne skulle skrida till åtgärder mot judarna i Finland. Rautkallio ställer sig skeptisk till anteckningarna. Hans tolkning var att den finska statspolisen hade koll på kontakterna mellan Gestapo och de finländska nazisterna, samtidigt som han var mån om att påpeka att de finländska Waffen-SS-männen absolut inte var nazister.⁴⁷

Johnny Bode. Foto: Wikipedia Commons

Nyare forskning har visat att Rautkallios bedömning av de finska SS-männens politiska ståndpunkter är förlegad – han stödde sig på den då gällande tolkningen av SS-männens historia. Att Rautkallio totalt missade Johnny Bode är svårare att förstå. En ordentlig genomläsning av Bodes skrivelse visar entydigt att det var han som var författaren. Följande handling i arkivhelheten omfattar en redogörelse för hur Bodes skrivelse kom i statspolisens händer. Rautkallios totala feltolkning av Bodes skrivelse pekar på slarv. Han hade år 1985 en möjlighet att komma både Bode och Fock på spåren, men ögnade tydligen igenom pappren i hast och valde att inte tillmäta dem någon större betydelse.

47. Hannu Rautkallio, *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset* (Espoo 1985), s. 105–106.

Eftervärlden har tenderat att se Bode som en mytoman, svindlare och mentalt förvirrad eller sjuk person. Vad beträffar uppgifterna om Fock finns det dock skäl att ta Bode på allvar. Att det inte var något påhitt att Fock var i Norge i mars 1942 framgår ur Focks Säpo-mapp, och Bode själv var i Norge vid samma tidpunkt. Båda rörde sig i kretsar där ett besök på SS-kasinet kunde ses som fullt naturligt. Det är bara Eichmanns närvaro som är svårare att bevisa. Inga andra källor pekar på att Eichmann skulle ha besökt Oslo, men man kan inte utesluta möjligheten att han faktiskt var i Oslo och mötte Fock där.

För Focks del kan man konstatera att Bode knappast kan ha hittat på mötet med honom ur tomma intet. Fock var en relativt okänd figur för den stora allmänheten, men i nazistiska sammanhang var han ändå ett namn att räkna med. Bode åtnjöt det nazistiska etablissemangets förtroende i Norge, så man kan räkna med att mötet på SS-kasinet faktiskt ägde rum. Kruxet är då Eichmanns eventuella närvaro.

Om Bodes uppgifter stämmer finns det skäl att begrunda den finska regeringens inblandning: Fock berättade själv att han hade blivit instruerad av två tyskvänliga ministrar inför sitt besök i Oslo. Utrikesminister Witting var definitivt tyskvänlig, och detsamma gäller för IKL:s Vilho Annala. Det är förstås möjligt att Fock agerade på eget initiativ i judefrågan, men ministrarna kan mycket väl ha haft viktigare agendor än att utreda den norska regimens folkliga understöd. Judeutrotningen saknade uppenbarligen majoritetens understöd i Finlands regering, men påtryckningar från tyskt håll i kombination med sabotage som kunde skyllas på judar kunde leda till ett ur nazistiskt perspektiv önskvärt resultat. På detta vis kunde man få regeringen att godkänna anti-judiska aktioner.

Den politiska miljö där Fock hade vistats i Sverige var inte heller främmande för antijudiska aktioner. Inom Lindholms nazistparti upprättade man ett omfattande register över judar och deras adresser.⁴⁸ Detta register kunde utnyttjas ifall det blev aktuellt att skrida till våldsamma aktioner mot judarna. Det finns antydningar om att även finska nazister hade planer på att upprätta ett register över judarna i landet. Den av Erkki Räikkönen ledda antisemitiska organisationen Siniristis representanter gick omkring och samlade förteckningar över höghus-

48. Heléne Lööv, *Nazismen i Sverige 2000–2014* (Stockholm 2015), s. 16–18.

invånare i Helsingfors. De uppträdde myndigt och försökte bluffa gårds-
karlar genom att uppvisa egenmäktigt förfärdigade fullmakter. Denna
verksamhet rapporterades i september 1942.⁴⁹ Förverkligandet av de
norska judarnas förintande påminde på ett kusligt sätt om de planer
som Fock enligt Johnny Bode diskuterade med Eichmann angående
motsvarande förfarande med de finska judarna. De lokala SS-männens
deltagande är en direkt parallell.

Uppgifterna om Focks möte med Eichmann i Norge kom till den
finska statliga polisens kännedom efter kriget, närmare bestämt den
9 december 1946. Bode befann sig på konsertresa i Finland och bodde
storstilat på Hotel Kämp i Helsingfors. Därifrån ringde han ett samtal till
den finska statspolisen och presenterade sig som ”Vilhelmsson”. Stats-
polisens representant kände dock genast igen Bode på rösten. Denne
var föremål för intensiv spaning både i Sverige och i Finland, vilket
förklarar att hans röst genast avslöjade honom. Följande dag kom en
agent från statspolisen till Bodes rum på Kämp. Efter ett fyrtio minuter
långt samtal överlämnade Bode en lång svenskspråkig maskinskriven
redogörelse för politiska förhållanden i Sverige under andra världskriget.
Denna redogörelse översattes sedan till finska. Det svenskspråkiga
originalen bifogades till Bodes personakt i statspolisens papper.⁵⁰

Det är uppenbart att Bode hade lämnat in samma redogörelse till
säkerhetspolisen i Sverige. Den finns hänvisningar till detta på flera
ställen i Bodes Säpo-mapp, men av någon anledning står den inte till
förfogande för forskning. Detta kan förklaras endast på två alternativa
sätt: antingen är redogörelsen sekretessbelagd med hänvisning till svensk
lag, eller också har den med avsikt avlägsnats från Bodes Säpo-mapp.
Inget av dessa alternativ får de svenska myndigheterna att framstå i en
särskilt förmånlig dager. I Finland är den till finska översatta versio-
nen tillgänglig utan restriktioner, och den svenska originalversionen
är tillgänglig genom en relativt smidig tillståndsprocess.

49. 'Laitonta nimien keräilyä', pressklipp ur Sos. Dem. 18.9.1942 & 19.9.1942, 2906 Erilaisia puolue- ja muita järjestöjä XXV G–XXV H, Valtiollisen poliisin I arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

50. Ilmoitus: Koskee Johnny Boden tapaamista YD 1979/25.11.47 samt Ruotsia ajalla 1.9.39–9.45 koskevia erilaisia, poliittisia muistiinpanoja YD 1978/25.11.47, 3286 Valtiollinen poliisi sekä vakoiluasiat ja radiotoiminta, XXII L Ulkomaiden valtiolliset poliisit Valtiollisen poliisin II arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

Den finska statspolisen bedömde tydligen Bodes utsagor om Fock som trovärdiga, eftersom mötet med Eichmann och planerna på att låta döda de finländska judarna antecknades på Focks personkort i statspolisens arkiv.⁵¹ Den finska statspolisen hade kännedom om Bodes vistelse på mentalsjukhus och statspolisens agenter gjorde även sina egna iakttagelser. Enligt en agents bedömning förde Bode en fullständigt saklig diskussion och man kunde inte iaktta någonting ”abnormt” hos honom såsom fallet hade varit tre dagar tidigare. Enligt agenten såg Bode friskare ut och hade inga mörka skuggor under ögonen. Sammanfattningsvis misstänkte agenten att Bode kunde vara narkotikamissbrukare eller tidvis ett ”lindrigt abnormfall”. Enligt agenten verkade det som om Bode försökte komma i kontakt med alla möjliga instanser med anknytning till spionage. Bode sade sig ha kommit i kontakt med de finländska SS-männens organisation. Agenten bedömde Bode som en ”internationell politisk spekulant” som eventuellt kunde snappa upp all möjlig information.⁵²

”Internationell politisk spekulant” är ett träffande epitet för både Johnny Bode och Eric Fock. Bode berättade i sin redogörelse om de politiska förhållandena i Sverige att han hade blivit sammanförd med Fock av den finska statspolisens chef Arno Anthoni. Enligt Bode sade Fock att ”så fort det var något bråk med polis, pass eller viseringar eller dylikt för de finska nazisterna, så vände man sig bara genom sina kontaktmän i Stockholm [...] och så ordnade det sig”.⁵³ Bodes utsaga pekar på att även Anthoni hörde till Focks uppdragsgivare. Anthoni var inte känd som någon vän av judarna – tvärtom förknippas hans namn med deporteringar av judar. Det är möjligt att även Anthoni fanns bland de högt uppsatta personer som förberedde Fock inför hans besök i Oslo. Den tyskvänlige Anthoni tvingades avgå från sin post på våren 1944. För Johnny Bode gick det uppenbarligen smidigt att byta sida. Han hade under kriget haft kontakt med den starkt anti-kommunistiska och även antisemitiskt färgade finska statspolisen.

51. Henkilökortti L:17.1 Fock, Eric Oscarsson, Pääosaston henkilökortit, Valtiollisen poliisin henkilökorttiarkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

52. Ilmoitus 29.7.1946, Henkilömappi 11496 Johnny Bode, Valtiollisen poliisin I arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

53. Anteckningar beträffande olika politiska förhållande gällande Sverige under tiden I September 1939 till September 1945 (YH 1978/25.11.47), Henkilömappi 11496 Johnny Bode, Valtiollisen poliisin I arkisto, Riksarkivet, Helsingfors.

Efter kriget stod Bode i kontakt med den av kommunister bemanade ”röda statspolisen”.

Att Fock kunde utnyttja nazistiskt sinnade poliser i Sverige är ingen överraskning. Som jämförelse kan man konstatera att Bodes personmapp i Säpos arkiv innehåller namn på åtminstone en mer eller mindre nazistisk polis som var med om att förhöra honom. Anmärkningsvärt är att många av de svenska promemoriorna och förhörsprotokollen angående Bode är uppgjorda och undertecknade av John Degerstedt. Degerstedt tillhörde den av Per Engdahl år 1941 grundade fascistiska organisationen Svensk Opposition.⁵⁴ Degerstedt skrev ensam en sammanfattande promemoria angående Bode, i vilken han konstaterade att de uppgifter som Bode under åren 1944–1945 hade lämnat till den svenska säkerhetspolisen var ”till största delen verk av en synnerligen livlig fantasi, och god kombinationsförmåga som fritt bearbetat uppgifter delvis hämtade ur den svenska dagspressen”.⁵⁵

Svensk Opposition var mycket tyskvänlig och pronazistisk under andra världskriget. I organisationens medlemsförteckning återfinns även stadsfiskalen i Stockholm, Eugen Glas och Johnny Bode själv. Bode nämner även Glas i sin skrivelse. Man kan fråga sig hur det var möjligt att en man med Degerstedts bakgrund kunde sköta om uppdraget att förhöra och evaluera Bode, som hotade att avslöja nazistiska konspirationer både inom svensk polis och politik. Förstås är det tänkbart att Degerstedt hade infiltrerat Svensk Opposition och att hans polisarbete inte var känt bland medlemmarna. Stadsfiskalen Glas kunde dock inte vara medlem i egenskap av infiltratör.⁵⁶ Om Degerstedt kan man konstatera att det ändå är sannolikt att han i stil med Glas faktiskt sympatiserade med den form av fascistisk antikommunism som Svensk Opposition stod för. Om Degerstedt var en infiltratör skulle han knappast ha angett sitt eget namn utan gått med i Svensk Opposition under falsk identitet.

54. <http://www.tobiashubinette.se/so.pdf>. Om Svensk Opposition, se Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 47–51.

55. Sammanställning, P.M. angående Johnny Bode, född den 6/1 1912 24 oktober 1945 John Degerstedt, P230 Johnny Bode, SÄPO:s arkiv, SRA.

56. Janne Flyghed, *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget* (Stockholm 1992), s. 464–469.

Bode stod i kontakt med den tyska militära underrättelsetjänsten.⁵⁷ Som musiker kunde han röra sig internationellt och knyta kontakter och därför var han synnerligen användbar för tyskarna. Bode fick i uppdrag av tyskarna att anmäla sig till Svenska frivilligkåren i Finland. Han anmälde sig som frivillig i Stockholm den 21 januari 1942, kom till Finland den 31 januari och anmälde sig till tjänst i Helsingfors den 2 februari. Bode uppgav att han tidigare tjänstgjort i det spanska inbördeskriget 1937.⁵⁸ Det är uppenbart att Bode antogs som frivillig genom ett exceptionellt förfarande. Själv menade han att han agerade på tyskt underrättelseuppdrag. Återkomsten till Sverige var skandalomsusad: Bode uppträdde i Stockholms nattliv iförd någon form av finsk uniform med nazistiska symboler, vilket kostade honom praktiskt taget alla hans sociala kontakter i musikkretsarna.

Bodes följande drag var att resa till Norge, även denna gång förmodligen på tyskt uppdrag. I Norge stod Bode i Quisling-regimens tjänst samtidigt som han upprätthöll kontakter med SS och Gestapo. Bode råkade dock i konflikt med Quisling-regimen och spärrades in på koncentrationslägret Grini. Sverige krävde att få Bode utlämnad efter att han hade hånat Sverige i revyer och sånger. I Sverige spärrades Bode direkt in på mentalsjukhus. Bode var säkerligen en excentrisk person, men de psykiatriska diagnoserna hade uppenbara politiska motiv. Det var i och för sig inget exceptionellt: Heléne Lööw noterar att svenska nazister placerades på mentalsjukhus på politiska grunder. Även Svenska Aktiva Studentförbundets ledare hamnade på mentalsjukhus. Detta var ett viktigt led i krossandet av organisationen.⁵⁹

57. I både Säpos och den finska statliga polisens personakt nämner Bode upprepade gånger den tyska underrättelseofficern Hans-Georg Müller-Liebenau. Om denne, se Daniel B. Roth, *Hitlers Brückenkopf in Schweden. Die deutsche Gesandtschaft in Stockholm 1933–1945* (Berlin 2009), s. 224–225. Oberleutnant Hans-Georg Müller-Liebenau var verksam inom det tyska militära spionaget i Stockholm 4.10.1939–15.7.1943.

58. Personkort Johnny Bode, Ulkomaalaisten vapaaehtoisten henkilökortit 1941–1944, PM vapaaeht. tsto T-6569/2, Riksarkivet, Helsingfors. Bode hade enligt personkortet följande språkkunskaper: svenska, tyska, engelska och danska.

59. Svenska Aktiva Studentförbundet verkade vid Stockholms universitet. Namnet pekar tydligt på inspiration från den finländska organisationen med identiskt namn. Heléne Lööw nämner flera svenska nazister som spärrades in på mentalsjukhus. I vissa fall var det säkerhetspolisen som ansökte om att nazister skulle bli intagna på sinnessjukhus. Se Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 425–430. Se även <https://tobiashubINETTE.wordpress.com/2017/03/26/extremhogern-hogskolevarlden-stockholm/> (hämtad 15.8.2024).

De psykiatriska diagnoserna var ett kraftfullt vapen när det gällde att tysta ner en potentiell politisk bråkmakare som hotade med pinsamma avslöjanden. I en hemlig promemoria skrev Thorsten Söderström, ledare för den svenska säkerhetspolisens avdelning för det nazistiska spionaget, att Bodes upplysningar givetvis måste ”ses mot bakgrunden av dels hans sjukdom, och dels hans önskan att snarast möjligt få interneringen upphävd”. Söderström menade att Bodes uppgifter skulle bemötas med ”största möjliga reservation”.⁶⁰ Samtidigt tog de svenska myndigheterna Bode på stort allvar: hans ärende hanterades av Söderström, chef för säkerhetstjänstens andra byrå, som arbetade med att följa upp nazistisk verksamhet i Sverige och länder allierade med Tyskland. Söderströms uppgift var att värva källor och agenter av olika slag och han har betecknats som en erfaren kontraspion.⁶¹ Den svenska säkerhetstjänsten såg till att Bode blev föremål för åtlöje och misstro. Efter en genomgång av de svenska och finska säkerhetspolisernas material angående Bode kan man konstatera att det finns goda skäl att inte direkt avfärda hans information. Bode kämpade energiskt mot de psykiatriska diagnoserna som han ansåg vara helt godtyckliga.⁶² Han menade att de svenska myndigheterna använde dem för att diskreditera honom så att ingen skulle tro på honom.

Avståndstagande från nazismen?

Eric Focks uppdrag som inofficiell nazistisk diplomat i den finska regeringens tjänst hade uppenbarligen fört samman honom med mycket inflytelserika norska och tyska politiker och tjänstemän. På våren 1943 förändrades dock Focks position. Johan Rangells regering avgick den 5 mars 1943 och efterträddes av Edwin Linkomies regering. Rolf Witting fortsatte inte som utrikesminister, och även Vilho Annala och hans parti IKL föll bort från regeringen. Detta innebar att Focks uppdragsgivare inte längre verkade i regeringen. Det är sannolikt att han

60. Hemlig P.M. angående sångaren Johnny Bode f.d. 6/1 1912 den 10 maj 1944 Th. Söderström & S.O. Strömberg, P230 Johnny Bode, SÄPO:s arkiv, SRA.

61. Tore Forsberg, *Spioner och spioner på spioner. Spioner och kontraspioner i Sverige* (Stockholm 2003), s. 60, 109, 111.

62. Godtycke är någonting som även Heléne Lööv förknippar med de svenska myndigheternas agerande i samband med åtgärderna mot de svenska nazisterna, psykiatriska diagnoser inbegripna: ”Det kan konstateras att systemet i sig självt lämnade utrymme för godtycke.” Lööv, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 435.

kunde förnimma förändringen som sakta kröp in i den finska politiken. Fock hade redan tidigare tonat ner sin journalistiska verksamhet. I *Svensk Botten* nämndes Fock som redaktionssekreterare ännu den 22 juli 1942. Efter det skrev han ytterligare några artiklar i tidningen, den sista daterad den 25 november 1942. Därefter försvann Fock från spalterna i *Svensk Botten*.

Den 18 januari 1943 gifte sig Eric Fock med Ulla Stenman. Genom hustrun hade Fock kommit i kontakt med flera personer med nära anknytning till den så kallade fredsoppositionen. Ullas syster Maja (Maj-Lis) var gift med Atos Wirtanen, som var socialdemokratisk riksdagsman och en av de drivande krafterna i fredsoppositionen. Wirtanen var även nära vän med Tove Jansson som kom med i Fockarnas bekantskapskrets. Genom dessa personer kom Eric Fock i kontakt med politiska tankar som var diametralt motsatta hans egen ideologi.

Samtidigt som Focks journalistiska gärning kan identifieras som nazistisk var den blivande hustrun engagerad som journalist i *Arbetsblad*. Detta ledde till en hel del skämt inom bekantskapskretsen. Helene Schjerfbeck nämner i förbigående i ett brev att Ulla Fock även skrev i skämttidningen *Garms* julnummer 1942.⁶³ Tove Jansson var en av de drivande krafterna bakom *Garm* där hon stod för illustrationerna. *Garm* gick hårt åt både Hitler och Stalin. Det antinazistiska budskapet var synnerligen klart. Om man ser på umgänget med Eric Fock ur Tove Janssons synvinkel, är det bra att erinra sig att Toves far var tyskvänlig,⁶⁴ vilket på den tiden nästan automatiskt medförde en viss förståelse för Hitler och hans ideologi. Samtidigt fanns det eventuellt en gnutta romantiskt intresse med i bilden: Tove såg med beundrande ögon på Ulla.

Man kan ana sig till en utveckling där Fock mottog intellektuella impulser från en bohem, konstnärlig och vänstersinnad miljö. Var det slutligen konsten och konstnärerna som räddade honom? Genom giftermålet kom Fock in i Gösta Stenmans konstimperium. Stenmans konsthandel var väletablerad och lukrativ, och även döttrarna Maja och Ulla kunde dra nytta av faderns namn. Majas konsthandel bar namnet

63. Enligt Helene Schjerfbeck i brev till Einar Reuter 2.1.1943, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

64. Boel Westin, *Tove Jansson. Ord, bild, liv* (Helsingfors 2007), s. 125.

Stenmans dotter. I september 1943 skötte Eric Fock försäljningen av trettio teckningar av Albert Edelfelt i Helsingfors. Den egentliga uppdragsgivaren var svärfadern Gösta men korrespondensen gick via Maja.⁶⁵ Teckningarnas värde uppskattades till 710 500 mark, vilket motsvarar närmare 152 000 euro enligt penningvärdet 2022. Försäljningen skedde uppenbarligen i samband med avvecklingen av firman Stenmans dotter i Helsingfors. Maja flyttade galleriets verksamhet till Stockholm. Gösta Stenman fanns hela tiden med i bakgrunden som konstnärlig och kommersiell fadersgestalt med yttersta ansvar.

Samtidigt som Eric Fock ivrade för nazistisk politik drog Stenmans konsthandel inga gränser utifrån fördomar om ras, religion eller politik. Stenman arrangerade till exempel den första separatutställningen för surrealisten Endre Nemes, som 1938 hade flytt från Tjeckoslovakien till Finland på grund av sin judiska börd. Nemes hade vistats i Finland där han undervisade vid Fria målarskolan i Helsingfors. Han utvisades från Finland 1940 och kom via Norge till Stockholm. Politiskt sett kunde Fock jubla då Nemes utvisades, medan hans blivande svärfar tog emot flyktingen med öppna armar i Stockholm.

I juli 1943 började Helene Schjerfbeck måla Ulla Focks porträtt. Den ålderstigna konstnären bodde på Luontola sanatorium i Vichtis och Ulla besökte henne där. Även Ullas föräldrar besökte Schjerfbeck, som fick intrycket att Gösta Stenman inte ville att dottern skulle bosätta sig i Finland.⁶⁶ Schjerfbeck och Stenman diskuterade konst och Gösta berättade att han hade försökt ordna en utställning med konst av Edvard Munch, som dock var allvarligt sjuk. Eric Fock hade varit i Norge på våren 1943 för att kontakta Munch. Detta skedde uppenbarligen på svärfaderns uppdrag för att få Munchs samtycke till en konstutställning i samband med hans åttioårsdag. Fock lyckades inte komma i kontakt med Munch, men var däremot i kontakt med ledande norska nazister, bland annat minister Axel Stang.⁶⁷ Detta torde ha varit resans officiella orsak.

65. Fock till Maja Stenman 13.9.1943 samt bilaga, Förteckning över Edelfelt-teckningar per 7.7.43., Gösta Stenmans arkiv, Nationalgalleriets arkiv, Helsingfors.

66. Helene Schjerfbeck till Einar Reuter 12.7.1943, 7.8.1943, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

67. Polisen i Stockholm: rapport om Fock 5.3.1946 och förhörprotokoll med Fock 1.3.1946, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

*Helene Schjerfbecks porträtt
av Ulla Fock 1943. Foto: Jussi
Pekkala och Didrichsens
konstmuseum 2006.*

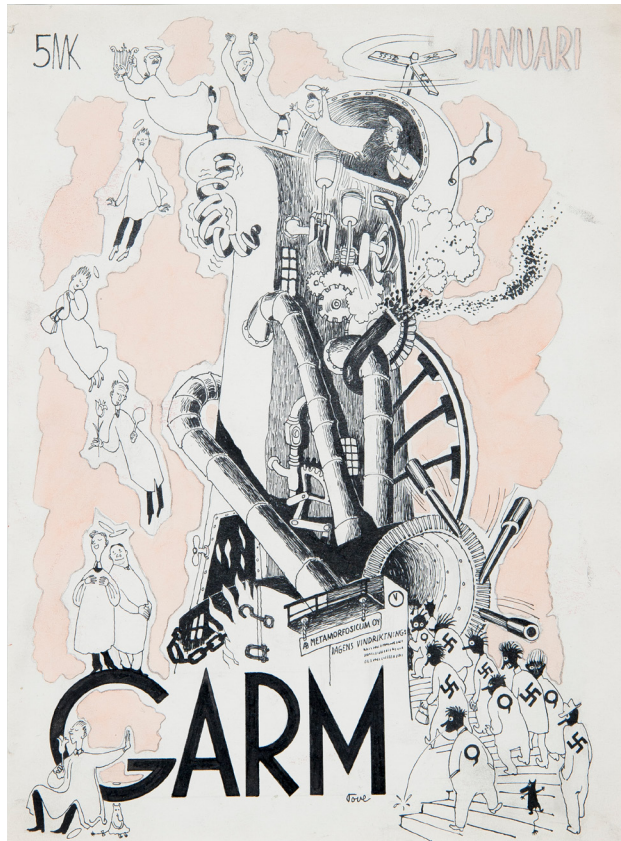
Hösten 1943 var uppbyggdets tid för Eric och Ulla Fock. I september 1943 noterade Schjerfbeck att ”Fru Fock var i Helsingfors och packade sitt hem, flyttade över till Stockholm”.⁶⁸ Eric och Ulla Fock startade ett eget företag, Focks konsthandel, med Gösta Stenmans hjälp. Ulla var ägare och Eric prokurist som skötte den praktiska verksamheten. För Eric del verkade det vara klart att han slutat med all politisk verksamhet. Familjen växte när en dotter, Helena, föddes i februari 1944. Atos Wirtanen blev flickans fadder, vilket kan ses som ett tecken på att Eric ville befästa sin position i en för honom ny liberal miljö. Han hade uppenbarligen planlagt sin sorti i god tid och den fungerade smidigt.

Det förflutna kvarstod dock och Fock var tvungen att hantera det på något sätt. Denna tematik skymtar fram i en av Tove Janssons illustrationer, omslagsbilden till *Garms* januarinummer 1945. Illustrationen visar hur ett antal hakkorsbeprydda skepnader går in i en maskin och kommer ut rena och änglalika. En del av figurerna har ett Q, som i Quisling, målat på ryggen i stället för hakkors. Maskinen, som är försedd med en skylt där det står ”dagens vindriktning”, denazifierar

68. Helene Schjerfbeck till Einar Reuter 13.9.1943, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

figurerna på ett mirakulöst sätt. En annan dold hänvisning till Fock kan anas i att Jansson och Atos Wirtanen var med då den socialistiska tidningen *Ny Tid* inledde sin verksamhet. Tidningens namn kan ses som en parallell till den rikssvenska tidningen med identiskt namn, men samtidigt som en ironisk blinkning till Focks nazistiska organ som även det hade samma namn. Tove Jansson publicerade år 1947 den första Muminserien, *Mumintrollet och jordens undergång*, i *Ny Tid*.

Man kan fråga sig om Tove Jansson hade även Fock i tankarna när hon ritade bilden till *Garm*. Han var naturligtvis inte den enda nazisten i Janssons bekantskapskrets, men kanske en av de ideologiskt hängivnaste och djupast insatta i konspiratorisk verksamhet. Trots symboliskt avtvättade hakkors blev Fock dock snabbt påmind om sitt förflutna. Hillevi Lagergren, en tidigare hängiven nazist och Finlands-

Pärmbilden till
Garm 1/1945.
Copyright Tove
Jansson dödsbo.

frivillig, angav Fock för säkerhetspolisens. Niclas Sennerteg beskriver Lagergren som ”en glödande nazist”.⁶⁹ Lagergren hade förmodligen fattat intresse för nazismen i samband med elevutbyte i Hitlers Tyskland som skolflicka. Under sin studietid uppträdde hon som talare vid nazistiska studentmöten och hon deltog i finska vinterkriget som den första frivilliga svenskan. Hon fick i uppdrag att fungera som chaufför åt den nazistiske översten Martin Ekström. Senare studerade Lagergren journalistik i Berlin och rekryterades av den tyska krigsmaktens propagandatidning *Signal*, varifrån hon fortsatte till en tysk radiostation som sände svenskspråkig nazistisk propaganda. Efter kriget var det praktiskt taget omöjligt för Lagergren att fortsätta inom svensk journalistik.⁷⁰ Hon hörde till de gamla nazister som försökte anpassa sig till efterkrigstidens nya politiska klimat genom att ange sina tidigare meningsfränder.

Enligt Lagergren hade Fock före kriget, tillsammans med NU-ledaren Clementsson, varit i förbindelse med Himmler. Dessutom menade hon att Fock hade stått i kontakt med SS-Sturmbannführer Arthur Grönheim, chef för Reichssicherheitshauptamts (RSHA) Skandinavienkontor. Lagergren hade själv umgåtts med Grönheim då hon under kriget bodde i Berlin.⁷¹ Promemorian som innehåller Lagergrens uppgifter om Fock antecknades av John Degerstedt, som noterade att Fock bestämt förnekade att han skulle känna Grönheim eller att han skulle ha rest illegalt till Norge i sällskap med Lagergrens exman. Lagergrens uppgifter var så allmänt hållna att de inte var särskilt graverande, och Degerstedt verkade heller inte vara intresserad av att gräva djupare. Fock blev dock föremål för säkerhetspolisens intresse, och fick följande år redogöra utförligt för sin politiska verksamhet då säkerhetspolisens dryftade förutsättningarna för att bevilja honom uppehållstillstånd. Slutligen konstaterades det att inga hinder förekom.

I Sverige var myndigheterna ganska sent ute då det gällde att lagföra nazister. År 1948 genomförde Stockholmspolisens en razzia i Focks gamla partis lokaler och anhöll partiordföranden Sven Olov Lindholm. Orsaken var misstankar om att partiet hade erhållit ekonomiskt under-

69. Niclas Sennerteg, *Tyskland talar. Hitlers svenska radiostation* (Lund 2006), s. 143.

70. *Ibid.*, s. 143–144, 171, 216.

71. Transumt ur ärende Hd.1318/43 angående Hillevi Lagergren-Galve, P.M. 9.6.1945, P633 Eric Fock, SÄPO:s arkiv, SRA.

stöd från Nazi-Tyskland. Heléne Lööw ser det som märkligt att razzian skedde så sent som 1948.⁷² Den tidigare nämnde SS-Sturmbannführern Arthur Grönheim hade i en rättegång i Stockholm vittnat mot Lindholm. De svenska myndigheterna var medvetna om att Grönheim befann sig ombord på *Falken*, ett segelfartyg som transporterade nazistiska flyktingar från Sverige till Sydamerika. Grönheim fick kliva av fartyget för att avge sitt vittnesmål, men fick sedermera tillstånd att fortsätta resan.⁷³

Det är anmärkningsvärt att den före detta chefen för *Sicherheitsdienst* i Norge tilläts emigrera till Argentina utan att själv ställas inför rätta. *Falkens* passagerare var bara en bråkdel av de nazister som hade flytt från Europa via Flyktväg Nord. Johnny Bode hade tipsat myndigheterna om prominenta nazisters försök att omgruppera sig i Sverige och därifrån försöka fly vidare. Man kan naturligtvis ifrågasätta relevansen av Bodes uppgifter, men samtidigt inställer sig även följande fråga: var Bodes uppgifter bara produkter av en livlig fantasi och ett stort psyke, eller var uppgifterna i själva verket sanningsenliga och relevanta? Bode räknade upp en imponerande förteckning av nazistiska kontakter på lägre eller mellanchefsnivå, och han sade sig även ha träffat dignitärer såsom Ernst Kaltenbrunner, chef för RSHA. En akademisk studie av Bode lyser fortfarande med sin frånvaro och det vore hög tid att det svenska forskarsamfundet tog tag i frågan. Johnny Bode är även nyckeln till den allra största frågan som berör Fock: Hur var det med hans förmenta möte med Eichmann? Denna fråga förblir fortfarande något av ett mysterium. I varje fall pekar de svenska myndigheternas sena och slappa hantering av nazistiska förbrytare i Sverige på en bristande vilja att hantera problemet. Även Fock kunde dra nytta av de svenska myndigheternas slapphet.

Utöver möjligheten att leva fritt i Sverige njöt Eric och Ulla Fock av ett internationellt liv. Det gamla hemlandet Finland erbjöd möjligheter till att utvidga konsthandelns verksamhet och paret umgicks flitigt inom kultursocieteten i Helsingfors.⁷⁴ Tove Jansson hörde fort-

72. Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979*, s. 41.

73. Marcus Wallén, *Falkens flykt och den stora evakueringen över Östersjön 1943–1944* (Stockholm 2022), s. 254–265.

74. Se t.ex. Ulla Fock till Gunnar Björling 1951, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek.

farande till deras umgängeskrets. I november 1949 upplevde Jansson sin bordsplacering på författarföreningens (förmodligen Finlands svenska författareförening) teaterspex och galamiddag som mycket smickrande, eftersom hon hade placerats ”mitt i hedersklicken” som inkluderade Amos Andersson och Ulla ”Putte” Fock. Putte var enligt Jansson ”så vacker att det tog andan av en”. Jansson besökte Putte på Munksnäs herrgård där paret Fock bodde och längtade efter att bli närmare vän med henne: ”Det är nånting på tok med Putte, hon har farliga och ensamma tankar och jag är orolig för henne. Jag är säker på att vi kan bli fina vänner, men jag är så rädd om den möjligheten att jag närmar mig henne rätt skyggt – och sällan.”⁷⁵ Vad de farliga och ensamma tankarna handlade om kan man endast gissa sig till. Kanske var det Erics mörka förflutna inom den skandinaviska nazismen som spökade i bakgrunden.

Focks konsthandel hade öppnat en filial i Helsingfors där Toves bror Lars Jansson arbetade – enligt henne trivdes han utmärkt.⁷⁶ Konsthandeln figurerade i tidningsrubrikerna kring slutet av 1940-talet och början av 1950-talet, i samband med nyheter som handlade om konstförfälskningar. Några av tavlorna som Fock hade sålt misstänktes vara förfälskningar. Lars Jansson, som i egenskap av god vän till Eric hade skött konsthandeln i Helsingfors i dennes frånvaro, vittnade för Fock och bedyrade hans oskuld. Fock friades i rätten.⁷⁷

Tove Janssons kontakt med Fockarna intensifierades ytterligare i och med att hon inledde ett romantiskt förhållande med Erics syster Bitti (Britt-Sofie Fock), som arbetade som guldsmed. Tove och Bitti levde några år tillsammans och Tove målade flera tavlor med Bitti som modell.⁷⁸ År 1954 var Tove Jansson på resa i Frankrike tillsammans med sin mor Signe Hammarsten-Jansson, även känd som Ham. Från det regniga Nice tog sig Tove och Ham till Cagnes-sur-Mer för att leta reda på paret Fock som hade ”emigrerat” dit. Utan att ha parets adress var det ett spännande tilltag att försöka hitta dem: ”Vi irrade omkring i regnet i myllret av gränder, och plötsligt kom Fockarna vandrade emot

75. Boel Westin & Helen Svensson, *Brev från Tove Jansson* (Helsingfors 2014), s. 230–231, Tove Jansson till Eva Konikoff 30.11.1949.

76. Westin & Svensson, *Brev från Tove Jansson*, s. 237, Tove Jansson till Eva Konikoff december 1949.

77. *Nya Pressen* 5.10.1950; 24.2.1949; *Hufvudstadsbladet* 11.4.1951; 23.8.1951.

78. Westin & Svensson, *Brev från Tove Jansson*, s. 243.

oss. Sen tog vi det lugnt, med romtoddy och olivbrasa i deras casa (för det var iskallt) och bodde kvar i fyra dar.”⁷⁹

På 1960-talet framställde Eric Fock sig som en liberal humanist och upprätthöll kontakten med gamla landsmän från Finland som kom på besök till Sverige. Själv besökte han också Finland i affärer. Holger Thesleff kommer ihåg hur han träffade Fock på en fest i den självklara finlandssvenska liberalismens tecken:

Döm om min förvåning när jag går på kalas till en ledande finlandssvensk liberal på 1960-talet och bland gästerna hittar den gamla ariska naziförkunnaren Eric Fock. Ingen annan av gästerna kände tydligen till hans bakgrund utom jag. Vi kände igen varandra, men jag valde att tåga. Det kändes mycket besvärligt att lyssna till Focks nyvunna liberalism.⁸⁰

Eric Fock fortsatte sitt liv som internationell konsthandlare tills han dog år 1973. Han lyckades nästan radera sitt förflutna som prominent nazist – till den grad att inga fotografier av honom finns offentligt tillgängliga. Ulla avbildades av kända konstnärer, men Eric försvann i historiens dunkel.⁸¹ Ett presskort beprytt med hakkors finns kvar som ett memento, som om Eric i misstag tappat det.

Vi har fått följa med Focks levnadsvandring från klen skolpojke med vurm för styrka och uniformer, vidare till inofficiell nazistisk diplomat och slutligen till liberal kosmopolitisk konsthandlare. Studiet av Focks öde väcker en rad nya frågor: Ingick det i Focks diplomatiska uppdrag att få Tyskland att kräva utlämningen av alla finländska judar? Var Johnny Bode som delgav denna information en mytoman eller talade han sanning och blev nedtystad av det svenska säkerhetsmaskineriet? I varje fall blev Eric Fock involverad i ett politiskt spel med höga insatser. Han insåg dock i god tid att han hade satsat fel och drog sig ur spelet. Resten av hans liv handlade om att tåga, glömma och bygga upp en helt ny livsstil med en tillhörande liberal och kosmopolitisk åskådning.

79. Westin & Svensson, *Brev från Tove Jansson*, s. 254, Tove Jansson till Eva Konikoff 75.1954.

80. *Hufvudstadsbladet* 28.1.2017.

81. Förutom i det av Schjerfbeck målade porträttet finns Ulla Fock avbildad i en byst som Sakari Tohka skulpterade i brons 1947. Bysten finns på Åbo konstmuseum. Se Camilla Hjelm, *Modernismens förespråkare. Gösta Stenman och hans konstsalong* (Helsingfors 2009), s. 15.